

Social Vitality in Family Relationships from the Perspective of Islamic Teachings

Farideh Fatemi-Mehr

Level 3 Graduate in Interpretation and Quranic Sciences.

Mohammad Ellini

PhD in Religious Studies, Faculty of Religions, University of Religions and Denominations, Qom, Iran.

m.ellini@yahoo.com; <https://orcid.org>

Abstract

As the most fundamental social institution, the family serves as the primary and essential substrate for the formation and reinforcement of social vitality. Islam not only accords a special status to the institution of the family but also provides a rich framework of values, ethical principles, and pedagogical guidelines for creating and maintaining vitality within familial relationships. This article employs a descriptive-explanatory approach and utilizes library-based research methods. The primary objective of this research is to identify, explain, and delineate the essential components and elements of vitality in family relationships from an Islamic perspective, and to examine how these elements influence the enhancement of social vitality. These components include tranquility and serenity (*Sakina*), affection and intimacy (*Mawaddah*), respect and veneration, dialogue and consultation (*Shura*), attentiveness to material and spiritual needs, and the proper utilization of leisure time. The findings of this article indicate that the institutionalization of these components within family relationships leads to the creation of an environment rich in intimacy, empathy, and mutual support. This environment, in turn, fosters sustainable vitality within the family, ultimately promoting the social vitality of individuals within society and increasing social capital.

Keywords: Social Vitality, Family Relationships, Islamic Teachings

النشاط الاجتماعي في العلاقات الأسرية من منظور التعاليم الإسلامية

فريدة فاطمي مهر

خريجة المستوى الثالث، تخصص التفسير وعلوم القرآن.

محمد عليني

دكتوراه في الدراسات الدينية، كلية الأديان، جامعة الأديان والمذاهب، قم، إيران.

m.ellini@yahoo.com; https://orcid.org/

المخلص

تُعد الأسرة المؤسسة الاجتماعية الأكثر جوهرية، وهي المرتكز الأساسي والأولي لتشكيل النشاط الاجتماعي وتعزيزه. ولا يقتصر دور الإسلام على منح مؤسسة الأسرة مكانة خاصة فحسب، بل يقدم أيضاً إطاراً غنياً من القيم والمبادئ الأخلاقية والتربوية لإرساء النشاط والحفاظ عليه في العلاقات الأسرية. يعتمد هذا البحث المنهج الوصفي التفسيري وبلاستعانة بطريقة البحث المكتبي. يهدف البحث بشكل رئيسي إلى تحديد وتبيين وشرح المكونات والعناصر الأساسية للنشاط في العلاقات الأسرية من منظور إسلامي، ودراسة كيفية تأثيرها في الارتقاء بالنشاط الاجتماعي. وتتمثل هذه المكونات في: السكينة والطمأنينة، والمحبة والمودة، والاحترام والتقدير، والحوار والشورى، والاهتمام بالاحتياجات المادية والمعنوية، والاستثمار الأمثل لأوقات الفراغ. وتُظهر نتائج المقال أن مؤسسة هذه المكونات في العلاقات الأسرية تؤدي إلى خلق بيئة زاخرة بالألفة والتعاطف والدعم المتبادل، مما يشكل بدوره ركيزة للنشاط المستدام داخل الأسرة، ويؤدي في نهاية المطاف إلى تعزيز النشاط الاجتماعي للأفراد في المجتمع وزيادة رأس المال الاجتماعي.

الكلمات المفتاحية: النشاط الاجتماعي، العلاقات الأسرية، التعاليم الإسلامية

نشاط اجتماعى در روابط خانوادگى از منظر آموزه‌هاى اسلام

فریده فاطمى مهر

دانش آموخته سطح ۳، رشته تفسیر و علوم قرآن.

محمد علینى

دکترى دین پژوهشى، دانشکده ادیان، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران.

m.ellini@yahoo.com; <https://orcid.org>

چکیده

خانواده، به عنوان بنیادی ترین نهاد اجتماعى، بستر اصلى و اولیه برای شکل گیرى و تقویت نشاط است. اسلام نه تنها به نهاد خانواده جایگاه ویژه اى مى بخشد، بلکه چارچوبى غنى از ارزش ها، اصول اخلاقى و تربیتى را برای ایجاد و حفظ نشاط در روابط خانوادگى ارائه مى دهد. این مقاله با رویکرد توصیفى-تبیینى و با استفاده از روش تحقیق کتابخانه‌ای انجام شده است. هدف اصلى این پژوهش، شناسایی، تبیین و تشریح مؤلفه ها و عناصر اساسى نشاط در روابط خانوادگى از منظر اسلام و بررسی چگونگى تأثیرگذاری آن ها بر ارتقای نشاط اجتماعى است. این مؤلفه ها شامل آرامش و سکینه، محبت و مودت، احترام و تکریم، گفت وگو و مشورت، توجه به نیازهای مادى و معنوى، و بهره بردارى صحیح از اوقات فراغت هستند. یافته هاى مقاله نشان مى دهد که نهادینه شدن این مؤلفه ها در روابط خانوادگى، به ایجاد محیطى سرشار از صمیمیت، همدلى و حمایت متقابل منجر مى شود که خود بستر ساز نشاط پایدار در خانواده و در نهایت ارتقای نشاط اجتماعى افراد در جامعه و افزایش سرمایه اجتماعى است.

کلید واژگان: نشاط اجتماعى، روابط خانوادگى، آموزه هاى اسلام.

مقدمه

نشاط اجتماعی به عنوان یکی از شاخص های اساسی سلامت فردی و پویایی جامعه تعریف می شود که دربرگیرنده احساس سرزندگی، امیدواری، رضایت از زندگی، حس تعلق اجتماعی و مشارکت فعال در امور اجتماعی است. خانواده در این چارچوب، نقشی بی بدیل در ایجاد و تقویت این نشاط ایفا می کند، زیرا کیفیت روابط خانوادگی و میزان حمایت های عاطفی و اجتماعی که فرد در خانواده دریافت می کند، مستقیم بر نگرش او نسبت به جامعه، اعتماد به نفس و توانایی او برای مشارکت فعال در اجتماع تأثیر می گذارد. «آموزه های اسلامی نیز به استحکام پایه های خانواده به عنوان واحد اساسی و زیربنایی جامعه توجه دارد تا جامعه مطلوب که هدف آن رسیدن به خوشبختی و کمال است را پدید آورد. براین اساس است که اسلام به روابط درونی خانواده بین والدین و فرزندان اهمیت می دهد و در مراحل بعد، روابط در سطح گسترده را مطرح می کند» (علینی، ۱۳۹۴، ص ۹۴).

این پژوهش در صدد است تا با شناسایی و تشریح مؤلفه های کلیدی نشاط در روابط خانوادگی براساس آموزه های اسلام، به پرسش اساسی زیر پاسخ دهد: مؤلفه ها و عناصر اصلی نشاط در روابط خانوادگی از منظر آموزه های دین اسلام کدامند و چگونه می توانند به ارتقای نشاط اجتماعی افراد کمک کنند؟

مفهوم شناسی

روابط: در لغت، «روابط جمع رابطه است و به پیوندها و پیوستگی ها گفته می شود» (معین، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۱۶۸۰). در اصطلاح «ارتباط عبارت است از

فراگرد انتقال پیام از سوی فرستنده برای گیرنده، مشروط به آنکه در گیرنده پیام، مشابهت معنی با معنی مورد نظر فرستنده پیام ایجاد شود» (محسنیان‌راد، ۱۳۸۷، ص ۵۷).

خانواده: در لغت، «اسم مرکب از «خان» به معنای خانه و «واده» اصل و بنا و ماده هر چیزی و به عبارتی اهل خانه هست» (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱ و ۱۴، صص ۸۲۶۳ و ۲۰۳۷۷). خانواده در اصطلاح «واحد اولیه خانواده که شامل والدین و فرزندان می‌شود. این فرزندان می‌توانند طبیعی یا فرزند خوانده باشند. برخی آن را با خانواده زن و شوهری مترادف می‌دانند» (ساروخانی، ۱۳۹۰، ص ۲۷۴).

نشاط اجتماعي: در فرهنگ دهخدا نشاط به معنای سرور، شادی، طرب، خرسندی، سرزندگی، دل‌زندگی، زنده‌دلی، خوشدلی و آرامش آمده است. دکتر معین «نشاط را سبکی و چالاکی، شادی و خرمی معنا کرده است» (معین، ۱۳۷۱، ج ۴، ص ۴۷۲۹). خلیل فراهیدی در کتاب العین، از اصطلاح «طیب النفس» استفاده کرده و براساس آن ماده نشاط را به معنای «آمادگی و سرزندگی نفس برای انجام دادن کار و مانند آن می‌داند» (فراهیدی و دیگران، ۱۳۸۴، ج ۶، ص ۲۳۷).

ابن منظور نیز همانند خلیل در معنا کردن نشاط به آمادگی برای عمل، به حدیث عباده از پیامبر خدا ﷺ اشاره کرده که می‌گوید: «بایعت رسول الله | علی الْمُنْشَطُ وَالْمَكْرَهُ؛ من با پیامبر خدا ﷺ بیعت کردم درحالتی که بر مشقت و سختی و همچنین در راحتی و آسایش پایبند به او باشم» (طوسی، ۱۳۸۱، ص ۱۲۰).

مؤلفه‌های کلیدی نشاط در خانواده از منظر اسلام

این قسمت، هسته اصلی پژوهش را تشکیل می‌دهد و به تشریح مؤلفه‌های

کلیدی که در ایجاد نشاط و تقویت روابط در خانواده از دیدگاه اسلام نقش دارند، می‌پردازد.

۱. آرامش و سکینه

ریشه قرآنی این مؤلفه در آیه شریفه «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا» (روم/۲۱) است. این آیه بیانگر آن است که یکی از اهداف اصلی تشکیل خانواده، برقراری آرامش و سکون برای زن و شوهر است. خانواده باید فضایی امن و آرامش‌بخش باشد که اعضای آن بتوانند در آن از تنش‌ها و دغدغه‌های بیرونی به دور باشند و احساس امنیت روانی کنند. همچنین امام صادق علیه السلام درباره نقش زن در خانواده فرموده است: «الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ رَاحَةُ الرَّجُلِ؛ زن شایسته، مایه آرامش مرد است» (مجلسی، ۱۳۸۶، ج ۱۰۳، ص ۲۵۲). این روایت بر نقش زن در ایجاد آرامش در خانواده تأکید دارد که به نشاط منجر می‌شود.

روایات معصومان علیهم السلام بر این امر تأکید دارند که زن شایسته، مایه آرامش و دلگرمی شوهر خویش است و مردان نیز تشویق شده‌اند که با همسران خود با نرم‌خویی، مهربانی و کرامت رفتار کنند. آرامش درونی که فرد در سایه روابط سالم خانوادگی تجربه می‌کند، منجر به افزایش تاب‌آوری، کاهش استرس و در نتیجه، ارتقای نشاط فردی و اجتماعی او می‌شود.

۲. محبت و مودت

محبت و مودت، اساس روابط پایدار و سرشار از نشاط در خانواده است. آیه «وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (روم/۲۱) به صراحت بر لزوم وجود مودت و رحمت در

روابط زناشویی تأکید دارند. رسول خدا ﷺ در ارتباط با اظهار محبت نسبت به همسر فرمودند: «قَوْلُ الرَّجُلِ لِلْمَرْأَةِ إِنِّي أُحِبُّكِ لَا يَذْهَبُ مِنْ قَلْبِهَا أَبَدًا؛ مردی که به همسرش بگوید دوست دارم، چنان در قلبش می‌نشیند که هیچ‌گاه از بین نمی‌رود» (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۵، ص ۵۶۹؛ حرعاملی، ۱۳۸۷، ج ۱۴، ص ۱۰). محبت مرد به زن یکی از اصول اساسی در تربیت فرزندان در خانواده به شمار می‌رود. این محبت نه تنها سبب ایجاد نشاط و شادابی در فضای خانواده می‌شود، بلکه به تقویت سرمایه اجتماعی نیز کمک می‌کند. محبت، صرفاً یک احساس نیست، بلکه عملی است که باید به طور مداوم ابراز شود؛ چه از طریق کلام (مانند ابراز علاقه، تشکر و قدردانی) و چه از طریق رفتار (مانند توجه، همدلی، کمک و حمایت).

۳. احترام و تکریم

احترام متقابل، یکی از ارکان اصلی روابط سالم در هر جامعه و به ویژه در خانواده است. آموزه‌های اسلامی به شدت بر لزوم احترام به والدین تأکید دارند، مانند آیه «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (اسراء/ ۲۳). این اصل، باید در روابط بین همسران و همچنین بین والدین و فرزندان نیز رعایت شود. استفاده از القاب نیکو، پرهیز از تحقیر، سرزنش یا تمسخر، و توجه به دیدگاه‌ها و احساسات اعضای خانواده، نشان‌دهنده احترام و تکریم است.

احترام متقابل زن و مرد در روایات نیز مورد تأکید قرار گرفته است. در بسیاری از روایات، نیکی به همسر و رفتار شایسته با او مورد ستایش قرار گرفته است. پیامبر اسلام ﷺ فرمودند: «خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي مَا أَكْرَمَ النِّسَاءَ إِلَّا كَرِيمٌ وَلَا أَهَانَهُنَّ إِلَّا لَئِيمٌ؛ بهترین شما کسی است که برای خانواده خود بهتر باشد

و من از همه شما برای خانواده‌ام بهترم» (حسینی و پاینده، ۱۳۹۰، ص ۴۷۲). این رویکرد، عزت نفس اعضا را افزایش داده، از بروز دلخوری‌ها و کینه‌ها جلوگیری کرده و فضایی سرشار از نشاط، همدلی و امنیت روانی را در خانواده ایجاد می‌کند.

۴. گفت‌وگو و مشورت

گفت‌وگوی سازنده و مشورت، ابزاری قدرتمند برای تقویت تفاهم، مشارکت و حل مشکلات در خانواده است. قرآن کریم، مشورت را یکی از صفات مؤمنان برمی‌شمارد: «وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ» (شوری / ۳۸) در روایتی امام علی علیه السلام مومنان را از خودرایی برحذر کرده است: «الاستبدادُ بِرَأْيِكَ يُزِلُّكَ وَ يُهَوِّركَ فِي الْمَهَاوِي؛ استبداد و تکیه براندیشه خود انسان را دچار لغزش می‌کند و در پرتگاه سقوط می‌افکند» (تمیمی آمدی، ۱۳۹۵، ص ۳۱). در خانواده، گفت‌وگو مستمر در مورد مسائل مختلف، از امور روزمره گرفته تا تصمیم‌گیری‌های مهم، به اعضا کمک می‌کند تا دیدگاه‌های یکدیگر را بهتر درک کنند، احساس ارزشمندی کنند و در فرآیند تصمیم‌گیری سهیم باشند.

۵. توجه به نیازها (مادی و معنوی)

خانواده، محلی برای تأمین نیازهای اساسی است. این نیازها شامل نیازهای مادی، مانند خوراک، پوشاک، مسکن و امنیت اقتصادی و نیازهای معنوی، مانند محبت، توجه، احساس ارزشمندی، خودشکوفایی و رشد فردی می‌شوند. اسلام بر تأمین نیازهای خانواده تأکید دارد. زن و شوهری که به نیازهای مختلف هم اهمیت نمی‌دهند، روابط لطیف و سالم و پرلذت و رشد‌دهنده میان خود را

رو به تباهی می‌برند. امام رضا علیه السلام فرموده است: «الذی یطلب من فضل الله عزوجل ما یكف به عیاله اعظم اجراً من المجاهد فی سبیل الله عزوجل؛ کسی که به منظور تأمین مایحتاج خانواده‌اش در پی کسب روزی الهی است، پاداشی برتر از پاداش مجاهد در راه خداوند دارد» (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۵، ص ۷۸).

خانواده‌ای که به نیازهای مادی و معنوی اعضای خود توجه می‌کند و سعی در برآورده کردن آن‌ها دارد، بستری امن و حمایتی را فراهم می‌آورد که مستقیم بر نشاط، سلامت روانی و رضایت اعضا از زندگی اثرگذار است. خانواده‌هایی که نیازهای مادی و معنوی آنان برآورده شده، نسلی توانمند، خودباور و نشاط‌آفرین به جامعه تحویل می‌دهند.

۶. اوقات فراغت

آموزه‌های اسلامی بر برنامه‌ریزی و بهره‌مندی از لذت‌های حلال و نشاط‌آورد در اوقات فراغت تأکید دارند. تفریح، سفر، فعالیت‌های مشترک فرهنگی و ورزشی، و گذراندن زمان با یکدیگر، فرصت‌های مغتنمی برای تقویت پیوندهای عاطفی، ایجاد خاطرات خوش و کاهش تنش‌های روزمره در خانواده فراهم می‌آورند.

در روایتی امام کاظم علیه السلام برای تقسیم‌بندی اوقات شبانه‌روزی چنین فرموده است: «اجتهدوا فی أن یكون زمانکم أربع ساعات: ساعة لمناجاة الله، وساعة لأمرا المعاش، وساعة لمعاشرة الإخوان والثقة الذين یعرفونکم عیوبکم ویخلصونکم فی الباطن، وساعة تحلون فیها للذاتکم فی غیر محرم وبهذه الساعة تقدرون علی الثلاث ساعات؛ بکوشید که زمان شبانه‌روزی‌تان را به چهار بخش تقسیم کنید: بخشی را برای راز و نیاز با خدا، بخشی را برای تأمین امور زندگی و معاش، بخشی را برای معاشرت با برادران ایمانی و دوستان مورد اعتمادی که عیب‌های

شما را به شما گوشزد می‌کنند و در باطن خیرخواه شما هستند، و بخشی را برای بهره‌مندی از لذت‌های حلال و غیرممنوع. و با نیرویی که از همین بخش چهارم به دست می‌آورید، می‌توانید سه بخش دیگر را نیز به خوبی انجام دهید» (حرانی، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۶۵۷). خانواده‌هایی که اوقات فراغت خود را به طور مشترک و با فعالیت‌های لذت بخش سپری می‌کنند، روابط صمیمی‌تر و نشاط بیشتری دارند و این نشاط به طور طبیعی به جامعه نیز منتقل می‌شود.

نتیجه‌گیری

مقاله نشان می‌دهد که مؤلفه‌هایی چون آرامش، محبت، احترام، گفت‌وگو، توجه به نیازها و استفاده از اوقات فراغت، برای ایجاد روابط سالم و نشاط‌آور در خانواده ضروری هستند. این اصول، نشاط خانوادگی را پایدار کرده و این نشاط به سرمایه اجتماعی جامعه می‌افزاید. خانواده، با رعایت این اصول، نسلی فعال و مشارکت‌جو تربیت می‌کند که سرمایه‌ای ارزشمند برای جامعه است. تقویت سرمایه اجتماعی از خانواده آغاز می‌شود و راهی برای رسیدن به جامعه‌ای پایدار و بانشاط است.

منابع و مآخذ

*قرآن

۱. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۳۹۵). *غرر الحکم و درر الکلم*. تهران: موسسه فرهنگی دارالحديث.
۲. حرانی، ابو محمد. (۱۳۸۸). *تحف العقول* (ج ۱، مترجم: احمد جنتی). تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل.
۳. حرعاملی، محمد بن حسن. (۱۳۸۷). *وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه* (ج ۱۴). تهران: اسلامیه.
۴. حسینی، سید علی؛ پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۹۰). *نهج الفصاحه*. قم: دارالعلم.
۵. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). *لغت نامه* (ج ۱ و ۱۴). تهران: دانشگاه تهران.
۶. ساروخانی، باقر. (۱۳۹۰). *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده*. تهران: سروش.
۷. طوسی، محمد. (۱۳۸۱). *الغیبه*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۸. علینی، محمد. (۱۳۹۴). *تحلیل فضای مفهومی سازه سرمایه اجتماعی در کلام امام علی (ع)*. *اسلام و مطالعات اجتماعی*، ۲(۸)، صص ۹۲ - ۱۲۰.
۹. فراهیدی، خلیل بن احمد؛ سامرائی، ابراهیم و مخزومی، مهدی. (۱۳۸۴). *العین* (ج ۶). تهران: اداره کل حج و اوقاف و امور خیریه.
۱۰. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۷۵). *اصول کافی* (ج ۵). تهران: انتشارات

اسوه.

۱۱. مجلسی، محمدباقر. (۱۳۸۶). *بحار الأنوار* (ج ۳). تهران: کتابچی.
۱۲. محسنیان راد، مهدی. (۱۳۸۷). *ارتباط شناسی*. تهران: سروش.
۱۳. معین، محمد. (۱۳۷۱). *فرهنگ فارسی معین* (ج ۲ و ۴). تهران: انتشارات امیرکبیر.